

GOLI OTOK
ISTORIJA

Martin Previšić

GOLI OTOK

ISTORIJA

Originalan naslov dela

„Povijest Golog otoka“

© Martin Previšić i Fraktura, 2019.

Sadržaj

Reč izdavača	9
Predrag Marković: Gola istorijska istina	11
Predgovor srpskom izdanju	13
Zahvale	15
Napomene	21
Predgovor	25
Kako je Staljin prestao biti drug ili Kratka povijest sukoba Tito – Staljin	35
Komunistička partija Jugoslavije	40
Partija u ratu	41
Staljinizacija Jugoslavije	46
Uzroci sukoba Tito – Staljin	51
Rezolucija Informbiroa 1948.	60
(Tko su bili) Staljinovi pristaše? ili Ibeovci	67
Šok zvan Rezolucija	73
Staljin je u pravu	77
Vojna intervencija, rat, strah, IB	81
Za Staljina, a protiv Tita	87
Nacionalnosti, nacionalizam i ibeovci	90
Udbin kazačok ili Istraga uhapšenih ibeovaca	103
Hapšenje ibeovaca	109

Mojim roditeljima

Istražne metode	118	Drugarska ljubav u logoru	281
Nasilje u istrazi	135	Posjeti i pisma	283
Kraj istrage – <i>karakteristika</i>	141	Posjet Aleksandra Rankovića	288
U ime naroda! ili Kažnjavanja i suđenja ibeovaca	143	Pedagogija nove klase ili Politički preodgoj ibeovaca	295
Administrativni način kažnjavanja		Posjet Jove Kapičića	302
– <i>društveno korisni rad</i>	149	“Bosanci” razbijaju ibeovsku solidarnost	304
Suđenja ibeovcima	155	Udba uvodi nasilje u logor	312
Javni sudski procesi	166	Politička konferencija i iznošenje stava	316
Vlakom u nepoznato (Vojna pošta broj 3234) ili		Bojkot – dno logorske hijerarhije	322
Transport ibeovaca na Goli otok	171	Dopuna zapisnika – kapitulacija golootočana	328
Vlakom prema Bakru	177	Kolektiv – mirnije golootočke vode	335
U brodu Punat	184	Drug na druga	338
		Kraj procesa političkog preodgoja	348
Sloboda okružena morem ili Osnivanje logora na Golom otoku	191	“Preduzeće Mermer” ili Rad i proizvodnja na Golom otoku	351
Utemeljenje logora	195	Proizvodni pogoni i poslovi u logoru	359
Prvi ibeovci i prvi dani na Golom otoku	201	Udbi svi prihodi privrede Gologa otoka	371
“Bosanci” dolaze	206	Rad izvan logora na Golom otoku	377
Špalir	211		
Arhipelag Goli ili Logori za internaciju ibeovaca u Jugoslaviji	223	Partizanska kuga opet hara ili Bolesti i smrt na Golom otoku	383
Logori za ibeovce u Jugoslaviji	228	Bolesti	387
Logori (radilišta) na Golom otoku	233	Epidemija dizenterije	394
		Epidemija pjegavog tifusa	396
Socijalističko samoupravljanje i na Golom otoku ili		Zdravstvena služba	400
Organizacija logora	239	Umiranje	402
Organizacija logora	244	Grobља	409
Utjecaj nacističkih logora i Gulaga na		Jadranski Большой театр ili Kulturni sadržaji na Golom otoku	413
organizaciju logora na Golom otoku	251	Kazalište	417
		Glazba i filmske projekcije na Golom otoku	422
Jutro do noći ili Dan na Golom otoku	263	Razglasna stanica	424
Nesvakidašnja svakodnevnica	267		
Praznici na Golom otoku	278		

Kuferaši se vraćaju kući ili Petrova rupa	427
Logoraši Petrove rupe	432
Tito ili Kusovac – tko nakon Gorkića?	436
Gustinčićeva stara i Titova nova Partija	441
“Vi ste isključena Partija”	445
Izgled Petrove rupe	451
U Petrovoj rupi	453
Matematički smisao nasilja ili Goli otok u brojevima	461
Broj ibeovaca na Golom otoku i drugim mjestima internacije	465
Odnos jugoslavenskog vanjskopolitičkog položaja i ritma hapšenja ibeovaca te metoda primjenjivanih na Golom otoku	473
S Otoka na otok ili Ibeovci na slobodi	489
Obaveza – uvjet izlaska s Golog otoka	493
Ibeovci na slobodi – društveni bojkot	499
Ibeovci prate ibeovce	513
Partijske kategorije za ibeovce	527
Vidi li se s Golog otoka Moskva?	539
Bilješke	561
Literatura	609
Izvori	615
Novine i časopisi	618
Igrani filmovi, dokumentarni filmovi, televizijske emisije	618
Internetski izvori	619
Svjedočanstva dana autoru	621
Kratice	623
Kazalo imena	627
O autoru	637

Čitaocu,

Dragocenu knjigu Martina Previšića „Povijest Golog otoka“ (izdavač zagrebačka „Fraktura“), koju smo u izdanju za Srbiju nazvali „Goli otok – istorija“ preuzeli smo za objavljivanje sa velikim zadovoljstvom.

Ovako sveobuhvatna, analitična, istraživački bogata, spisateljski vešta i ljudski topla knjiga o jednom od najpresudnijih i najdramatičnijih događaja posle rađanja nove Jugoslavije – Rezolucije 1948 – nije objavljena na našim prostorima.

Zato je ova knjiga potrebna svima nama.

Opredelili smo se da je odštamamo u originalnoj jezičkoj varijanti jer verujemo da dobronameran čitalac neće imati prigovor. Izdavaču se čini da bi prevođenje sa čistog hrvatskosrpskog jezika na srpski bilo nepotrebno. Uz to, dodatno bi se komplikovala i grafička oprema teksta.

Originalnom izdanju dodali smo predgovor našeg poznatog istoričara dr Predraga Markovića, direktora Instituta za savremenu istoriju, određeni broj fotografija i izgled korica.

Poslednje poglavlje ove uzbudljive knjige nosi naslov: „Vidi li se sa Golog otoka Moskva?“. Daleko je hiljadama kilometara, ali se – vidi. Jer, Martin Previšić upalio je sve moćne reflektore nauke i mašte i osvetlio mrak Kremlja, tajne Beograda, mnoge političke i udbaške kabinete širom bivše Jugoslavije i na jarko svetlo izneo, kao na dlanu, golu istinu o Golom otoku.

Hvala zagrebačkom izdavaču i autoru na svesrdnoj saradnji.

Hvala poštovanom čitaocu na razumevanju.

Gola istorijska istina

Martin Previšić sa pravom kaže kako je „o Golom otoku jako puno napisano, a zapravo malo rečeno.“ Zato je pristupio pisanju ove knjige, drugačije od svih dosadašnjih. Znamo iz teorije istorije da ne postoji potpuna istorijska istina, ali znamo i da se ova knjiga približila više od drugih tom nedostižnom horizontu istine.

Šta mi daje za pravo da tako mislim o Previšićevoj knjizi? Na prvi pogled, mnogo se zna o Golom otoku. Nekoliko decenija je ova tema bila nedodirljiva. *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovića je napao sam Tito, samo zbog diskretnog pominjanja Golog otoka. Posle Titove smrti je došlo do naglog otvaranja ove teme. Istovremeno, pojavili su se romani o „Mermeru“ (1982). To su *Tren 2* Antonija Isakovića i *Levitana* Vitomila Zupana. Krajem te decenije pojavice se i *Udri Bandu* (1988) Miroslava Popovića. Goli otok delimično obrađuje i Dobrica Ćosić u romanu *Vreme vlasti* (1996). Objavljeni su i mnogi drugi, manje poznati romani.

Goli otok je bio i česta tema u filmskoj i pozorišnoj umetnosti. Tako je 1984. godine održana prva izvedba *Mrešćenje šarana* Aleksandra Popovića. Sledeće godine prikazan je u svetu proslavljeni film Emira Kusturice *Otac na službenom putu*.

Osamdesete godine otvaraju ovu temu i u publicistici. Dragan Marković i Savo Kržavac su 1987. godine objavili knjigu *Zavera Informbiroa*. Ova knjiga je bolja od svog politički tendencioznog naslova. Druga knjiga Dragana Markovića *Istina o Golom otoku*, objavljena iste godine, možda je i bolja. Najobimnije publicističko delo o Golom otoku je petoknjžje Dragoslava Mihailovića *Goli otok*. Mihailović je ove knjige pisao preko 20 godina, a zasnovao je na ličnom iskustvu, intervjuima sa žrtvama, literaturom i dokumentacijom koji su mu bili dostupni.

Među onima koji su pretendovali na naučnost, prve knjige o Informbi-

rou je napisao Radovan Radonjić, još krajem sedamdesetih godina. Ivo Banac je, 1990. godine, napisao prvu „postsocijalističku“ historiografsku knjigu o informbirovcima *Sa Staljinom protiv Tita*. Srđan Cvetković je Golom otoku posvetio više poglavlja u svojim knjigama o komunističkoj represiji.

Martin Previšić je čitavu priču o Golom otoku podigao na jednu novu razinu. Pre svega, iskoristio je građu Udbe koja nije bila dostupna ranijim autorima. Ali, ovu knjigu krasi vrline koje prevazilaze korišćenje novih izvora. Dobre istorijske knjige obeležava snažan autorski pečat. Uprkos kvazifaktografskim i kvazipozitivističkim stavovima, istorija je, ipak, disciplina uma koja se bavi pripovedanjem. Samo ime ove nauke na mnogim jezicima znači priča (povest, povesnica). Previšić nam je ispričao uzbudljivu priču sastavljenu od dokumenata, proverene literature i iskaza svedoka. To što nema nikakvu ličnu vezu sa Golim otokom, niti je potomak, niti je plemenik žrtava, samo mu daje dodatnu prednost.

Martin Previšić je napisao metodološki uzornu knjigu, koja počinje opštim kontekstom jugoslovenske politike u svetskom i regionalnom okruženju. Njegova priča zatim prati korak po korak, etape na mučnom putu Golootočana, od motiva i hapšenja, preko ispitivanja i transporta, pa sledi opis života na „Mermeru“, sa svim njegovim čudnovatim aspektima, uključujući i kulturni život logoraša. Uzbudljive lične uspomene, vešto su pomešane sa dokumentima i, što je posebno važno, statistikama. Naročitu novinu predstavlja poglavlje „S Otoka na otok“, o životu i nevoljama logoraša posle puštanja na „slobodu“.

Na kraju, možemo da se zapitamo da li je ovakva knjiga moguća u srpskoj historiografiji? Odgovor je – ne. Ne samo zato što srpski istoričari ne bi umeli da je napišu (možda bi neki i umeli), već što država Srbija ima jednu od najgorih arhivskih politika u regionu i Evropi. Neki arhivi, pre svega Državni arhiv Srbije, svojevoljno daju ili uskraćuju građu istraživačima, zabranjuju fotokopiranje, ili zatamnjuju imena. To se radi pod izgovorom zaštite državne tajne ili ličnih podataka. Nigde u Evropi se ne primenjuju takvi kriterijumi za (ne)davanje dokumenata.

Naravno, kod ove knjige nisu samo u pitanju dobri dokumenti i metodologija. Najvažnija stvar kod neke knjige iz humanističkih nauka je, ipak, autorski stil. Ova knjiga ukazuje na izvrsnog pisca povesnice, Martina Previšića. Nju će sa zadovoljstvom čitati naučnici i novinari, ali i studenti, đaci i radoznalci. Baš kako sam je i ja pročitao.

Predrag Marković

Predgovor srpskom izdanju

Prije svega, moje zadovoljstvo objavom ove knjige u Srbiji je emotivne prirode. Svoje istraživanje Golog otoka i raskola Tito – Staljin 1948. godine započeo sam još kao student povijesti zaokupljen i impresioniran velikom temom, ali i dubokim posljedicama koje je 1948. godina ostavila po društvo i ljude. Vrlo brzo, put me neizbježno doveo u Srbiju, gdje je živjela većina preživjelih logoraša Golog otoka, ali i gdje se nalazila brojna arhivska građa. Neće biti preuveličavanje ako kažem da je ova studija u velikoj mjeri nastala upravo u Srbiji. Danima sam obilazio preživjele ibeovce (i ibeovke) po raznim beogradskim kvartovima, povučene u svojim stanovima koji su na svoj način također bili dio njihove, ali često i ibeovske historije. Iskustvo tih intervju, ambijenta i otvorenosti prema vlastitoj prošlosti na mene je ostavilo trajan pečat. Izlazak ove knjige zatvara puni krug.

Ako razmišljamo u stručnom kontekstu, kada se proučava povijest socijalističke Jugoslavije, uvjeren sam da se tim temama mora pristupati transnacionalno. „Hrvatski“ ili „srpski“ primjeri uronjeni su u (socijalističku) jugoslavensku povijest, a ne obratno. Iako smatram da je nacionalno pitanje bilo ključno mjesto većine strateških polaznih točaka svih politika još od 1918. godine, to ne znači kada je riječ, na primjer, o socijalističkoj Jugoslaviji, da su republička partijska rukovodstva u Beogradu ili Zagrebu kontinuirano vodila neke „nacionalne“ politike, kako to danas pojednostavljeno zamišljamo. Razumije se da određene teme imaju veći značaj ili bude snažniji „nacionalni“ interes, ali metodološka opasnost leži u pretjeranoj nacionalizaciji tema iz razdoblja socijalističke Jugoslavije.

Primjer sve govori: jedan izdavač izrazio je namjeru da objavi prijevod ove knjige, sa željom da se knjizi doda poglavlje o toj naciji na Golom otoku. Poglavlje nije napisano, niti je prijevod izašao. Prema tome, ne postoji nacionalna povijest Golog otoka, već samo njegova (jugoslavenska) povijest.

Zato je važno da knjiga izađe u Srbiji jer je Goli otok na jednak način važna tema za sve bivše jugoslavenske republike, on je dio jugoslavenske zajedničke povijesti kao tema, možda više nego ijedna druga, te na koncu *Otok* i danas u Srbiji ima važno mjesto u kolektivnoj memoriji.

Na kraju, htio bih se zahvaliti: svim logorašima Golog otoka iz Srbije koji su mi dali intervju, Dragomiru Bondžiću, Predragu Peđi Markoviću, Miroslavu Maniću, damama i momcima iz Instituta za savremenu istoriju, osoblju Arhiva Jugoslavije, izdavaču Vukotić media, te urednici Dubravki Vujanović.

U Zagrebu, na nekadašnji Dan Republike, 2022. godine.

Martin Previšić

Zahvale

Nikada nisam mislio da će moja znatiželja prema Golom otoku završiti kao knjiga. Jedan od razloga jest što sam već na početku istraživanja ove teme uvidio koliko je zapreka da bi se osigurale sve pretpostavke za kvalitetno istraživanje. To se prije svega odnosilo na pronalaženje bivših logoraša voljnih za bilo kakav razgovor o njihovim danima na Golom otoku. Strah, trauma, nelagoda, nepovjerenje, sram, razočaranje ili zaborav samo su neki od razloga što mnogi preživjeli nisu htjeli razgovarati sa mnom, a za što kvalitetniji rad trebalo je što više kazivača. Nažalost, bio sam u utrci s vremenom jer je većina rijetkih preživjelih već bila blizu devedesete godine života, a neki su bili i stariji, poput Dragice Srzentić, koja je u listopadu 2015. umrla u 103. godini. Bez njih ove knjige ne bi bilo i zato ona nije samo njihov poduži epitaf, već i posljednje poglavlje njihova života. Bez obzira na idejne razlike nastale 1948. i njihove posljedice, tragična sudbina ovih partizanskih veterana na Golom otoku zaslužuje, ako ništa drugo, da je se otrgne zaboravu.

Sve je počelo u Zagrebu 14. srpnja 2009. na otvaranju izložbe *Ljudsko mjerilo Golog otoka*, gdje sam upoznao nekoliko logoraša te potom počeo s razgovorima koji su bili prvi korak u radu na ovoj temi.

Hvala Alfredu Palu, koji je prvi pristao strpljivo razgovarati sa studentom povijesti, beskonačno tumačeći sve detalje svog višegodišnjeg robovanja, uvijek pun humora. I danas mi je nevjerovatno da je čovjek

koji je prošao talijanske logore, ustaški genocid svoje obitelji, partizanski rat i Otok u tim godinama imao toliko duha i dobre volje u sebi; Luki Hrvatiću, pravom prijatelju koji nije skrivao Goli otok ni od sebe ni od mene, koji je bez ustezanja iskreno govorio o svojim zabludama pa tek onda o zabludama drugih i koji mi je prvi otkrio istinu da u logoru nije svima bilo jednako dobro ili jednako loše, iz čega je nastala ideja analize nasilja u cijelom trajanju Golog otoka; Zlatku Hillu, potomku engleskog plemstva koji je igrom povijesti završio na strani proletarijata; naši razgovori o 1948. godini i logoru, uvijek praćeni konjakom ili viskijem, trajali su danima i bili lišeni svih mana usmene povijesti; poslije je gostovao na mojoj nastavi o Golom otoku i studentima iz prve ruke davao, usuđujem se to kazati, pravu sliku logora – Zlatko je bio i ostao drug; Vladi Bobincu, koji mi je lutajući sa mnom po Golom otoku na licu mjesta sve tumačio, čovjeku neiscrpne fizičke i psihičke snage, poznavatelju svih detalja povijesti Golog otoka, koje je nesebično dijelio sa mnom; Veri Winter, koja mi je dala uvid da ženski logori ni po čemu nisu bili podnošljivija mjesta od muških, čak možda i gora; Ivanu Esihu, duhovitom i neposrednom prijatelju koji nije mistificirao svoju političku orijentaciju, kao mnogi bivši logoraši u borbi za bolju prošlost; Ivi Kuvačiću, čuvenom sociologu praksisovcu, koji mi je kao žrtva staljinizma dao i filozofsku dimenziju i analizu logora; Vladi Bogojeviću, velikoj i iskrenoj slavonskoj duši, za otkrivanje najboljih i najtežih rana iz logora; Živojinu Jovanoviću, golootočkoj *bijeloj vrani*, na beskonačnim tumačenjima vremena i atmosfere 1948. godine, koje se tako lako izuzima iz povijesnih razmatranja, zato što ih je teško dokumentirati. Živojin je u jednom od naših posljednjih razgovora pomalo razočarano rekao da je 1948. jednima donijela zatvore, a drugima fotelje, da bi potom izvadio iz novčanika Lenjinovu parolu “Mir, kruh, zemlja” napisanu na komadu papira.

Kada sam shvatio da sam obuhvatio logoraše koje sam mogao pronaći u Hrvatskoj, morao sam nastaviti svoja istraživanja u Srbiji, gdje je po zakonu brojeva bilo više preživjelih, nužnih za bolji uzorak i više informacija te perspektiva. Teško da bi se bilo što od toga ostvarilo, pa i ova knjiga, da nije bilo Miroslava Manića, lidera udruženja Goli otok

Srbije, sina golootočanina Srblava Manića. Nemoguće je pobrojiti što je sve moj prijatelj Miroslav učinio za mene: vodio me od vrata do vrata svakog golootočanina u gradu i olakšao napetosti koje su proizlazile iz današnjeg vremena; dijelio svoja bezbrojna iskustva i spoznaje vezane uz Goli otok, dokumente, knjige podatke i mjesta. Moje brojne beogradske dane istraživanja ispunio je sadržajem i zabavom. Da i nije bilo ove knjige, sve bi vrijedilo samo upoznavanja njega. Hvala golootočanima iz Srbije: Fedoru “Miši” Pifatu, dobrom duhu Golog otoka, koji je kao glumac u logorskom kazalištu mnogima olakšao tešku zbilju (je li tamo čovjek mogao dati više?), a meni dao najbolji opis, često duhovit, logorske svakodnevice; Bošku Vuloviću, Kotoraninu beskonačne volje i energije za razgovor i šalu, na dragocjenim informacijama o golootočkoj floti; Smilji Filipčev (Živanka Micić), partizanskoj veteranki čija je cijela obitelj postradala zbog Golog otoka; Aci Singeru, na jedinstvenom uvidu kako je biti u mađarskim, nacističkim, pa na kraju i komunističkim logorima, i to sve u istom životu; Damiru Paviću, među logorašima poznatom kao nesalomljivi radnik na Golom otoku koji je radio i za druge koji više nisu mogli; Dragici Srzentić, stogodišnjoj Istranki s adresom u Novom Beogradu, koja je 1948. iz Moskve donijela Staljinovo pismo Titu, a zauzvrat završila na sjevernom Jadranu; Nikoli Goluboviću, zatvorenom čovjeku koji mi je, kao posljednji preživjeli, na kraju svog života ispričao svoju priču o Petrovoj rupi; Ljubisavu “Ljubi” Krniću, Vladi Novičiću “Trockome”, Milanki Stefanović, Jovanu Ševaljeviću “Joci”, Mihailu Simiću i Momi Stankoviću.

Osobito hvala i akademiku Dragoslavu Mihailoviću, srpskom književniku i logorašu, koji je romanom *Kad su cvetale tikve* 1968. uzburkao jugoslavensku javnost, pa i samog Tita, da bi od početka devedesetih do danas objavio pet knjiga svojih razgovora s drugim golootočanima. Veliki dio njegova književna opusa izgradio se oko Golog otoka, ili je bio inspiriran njime, a sam je sakupio tisuće stranica podataka i svjedočenja logoraša. Našom debatom, razgovorom i savjetima pomogao je mom radu i kao autoritet za ovu temu dao mi poticaj i motivaciju da ga nastavim.

Imao sam ideju intervjuirati i udbaše s Golog otoka, i rukovođeće

kadrove i isljednike, međutim do njih je bilo nemoguće doći jer ih je većina odavno umrla. Rijetke žive nisam mogao naći unatoč velikom trudu. Umjesto udbaša govorit će dokumenti i zapisnici isljeđivanja ibeovaca koje su oni vodili. Samo jedan udbaš govorio je u ime službe sigurnosti, i njemu također zahvaljujem na volji da govori o tom vremenu, revoluciji i njezinu licu i naličju, detaljima samo njemu poznatim, o Titu i Rankoviću privatno i profesionalno i o tome kako se stvarao Goli otok. Riječ je o narodnom heroju, generalu Jovi Kapičiću.

Zahvaljujem i slovenskim golootočanima: Mihi Cencu, Andreju Aplencu i posebno dragom Radovanu Hrastu, koji je, i sam autor knjige o svojem iskustvu na Golom otoku, podijelio sa mnom brojne spoznaje, dokumente i osobne poglede. Njega Goli otok nije slomio.

Hvala i onima koji su odbili, svatko iz svojih razloga, razgovarati sa mnom. I oni su me naučili što je Goli otok.

Teško da bi ovaj rad bio znanstveno inovativan da nisam bio u mogućnosti analizirati Udbine dosjee i dokumente o ibeovcima, kominformizmu i Golom otoku. Zahvaljujem tadašnjem direktoru Hrvatskog državnog arhiva Stjepanu Ćosiću na antibirokratskom i kolegijalnom ponašanju; Ivoni Fabris na pomoći pri beskonačnoj selekciji dokumenata i, naravno, arhivistima iz čitaonice Arhiva. Jednake zahvale dugujem osoblju Arhiva Jugoslavije u Beogradu.

Hvala Stjepanu Matiju na pomoći u velikom poslu statističke obrade podataka popisa logoraša Golog otoka kao i njegovoj baki Kati Duvnjak r. Kulundžić što mi je ustupila dnevnik svoga oca Ivana, logoraša Golog otoka. Zahvaljujem i Radi Drači, sinu logoraša Dane Drače, što mi je ustupio neobjavljene zapise svoga oca o Golom otoku.

Posebne zahvale Mihaeli Đalto, koja je neumornim radom na transkripciji zvučnih zapisa mojih razgovora s logorašima pripremila stotine i stotine stranica razgovora za daljnju analizu. Uštedjela mi je mjesec rada i jako puno živaca. Hvala Darku, Tori, Lovri, Stjepanu, Sonji, Jasni, Vesni, Juliju, Aleksandru, Evi, Martini, Filipu, Nikolini i Ivi.

Zadnjem, ali ne posljednjem, želio bih zahvaliti svome profesoru, mentoru i prijatelju Ivi Bancu. Njegova knjiga poslužila je kao inspiracija za moj rad, a njegovi savjeti učinili su ga boljim. Uvijek otvoren za

debatu o povijesti, profesor Banac upozoravao me na razlike između više i manje zahtjevnih tema, uvijek napominjući veliku historiografsku istinu: da se intelektualna snaga i hrabrost očituju u problemima koje obrađujemo. Moja je velika profesionalna i ljudska sreća što sam imao privilegiju surađivati s njim.

Napomene

Ovo je povijest ibeovskog logora na Golom otoku koji je trajao od 1949. do 1956. Knjiga se temelji, osim na arhivskim izvorima i literaturi, na brojnim razgovorima s preživjelim logorašima Golog otoka te drugih logora i zatvora iz razdoblja sukoba Tito – Staljin. Ukupno je intervjuirano 25 osoba; 21 muškarac i 4 žene, od toga 9 iz Hrvatske, 14 iz Srbije i 2 iz Slovenije, različitih nacionalnosti. Od njih je jedan bio visokopozicionirani funkcionar Udbe, a ostali su bili logoraši Golog otoka i ostalih logora i zatvora u kojima su internirani ibeovci.

Brojni su razgovori vođeni u više navrata, snimani diktafonom, nakon čega su transkribirani te dani kazivačima na autorizaciju. Svi su tekstovi autorizirani osim onih koje intervjuirani iz očitih razloga nisu stigli autorizirati. Osim toga neki ibeovci zbog “efekata” Golog otoka nisu htjeli biti snimani, niti su htjeli da ih se imenom navodi, ali su pristali razgovarati i dijeliti svoja iskustva, te su bilješke iz tih razgovora bile korisne za rad, kao pomoć pri orijentaciji u ovoj temi.

Imena logoraša u tekstu, koja su navedena malim štampanim slovima, označuju osobe s kojima se osobno vodio razgovor. Isto vrijedi i za autore dva neobjavljena autobiografska zapisa koja su upotrijebljena u knjizi.

U tekstu se na mnogim mjestima upotrebljavaju sinonimi za Goli otok poput Otok, Mermer, Radilište, Havaji i sl. Isto tako, za Upravu državne bezbednosti (Udbu) nekad se upotrebljavaju pojmovi poput

Služba sigurnosti, Služba ili za njihove operativce udbaši, a za Komunističku partiju Jugoslavije termin Partija, itd. Svi golotočki termini poput “upravnika”, “sobnih starješina”, “kulturnog”, “islednika” itd. ostavljeni su u izvornom obliku, kako su se upotrebljavali na Golom otoku. Također, u pisanju sam upotrebljavao riječi koje više odgovaraju duhu teme, a manje raznim jezičnim varijantama.

Svjedočanstva nisu kroatizirana, već su ostavljena na izvornom jeziku govornika (hrvatski ili srpski), osim u slučaju slovenskih kazivača koji su govorili mješavinom hrvatskog i srpskog jezika.

Osnova ove knjige bila je moja doktorska disertacija o ibeovskom logoru na Golom otoku obranjena u srpnju 2014. Nakon vremenskog odmaka, koji mi je omogućio sagledavanje i neku vrstu propitivanja mog rada, doktorat sam temeljito preuredio i dopunio novim arhivskim materijalima i spoznajama koristeći pritom razne metodološke pristupe.

Povijest je pokazala da se najšuroviji sukobi nisu vodili između različitih ideoloških grupa, već unutar istih.

Predgovor

Penjem se do stana bivšeg logoraša s kojim sam dogovorio razgovor o Golom otoku. Vrata otvara krupan gospodin, nasmiješen i opušten, bez obzira na to što se bliži devedesetj i što je bivši logoraš. Dovedi me u sobu gdje ćemo voditi razgovor i nudi me rakijom, koja je, na moju sreću često, otvarala usta inače rezerviranih logoraša. Gledam oko sebe i na zidu zapažam velik Staljinov portret. Brojne su mi misli prošle glavom, ali dvije su mi ostale usječene: da udbaši na Golom otoku nisu obavili posao kako su zamislili, iz čega proizlazi besmislenost ciljeva Golog otoka, te koliko je velika moć ideologija. U posjetu jednom drugom logorašu na jednom drugom mjestu, osvrćući se unatrag, sugovornik golotočanin zaključuje naš razgovor stavom da je Tito bio u pravu kada je internirao ibeovce na Goli otok i da bi on to vjerojatno i sam učinio na njegovu mjestu. Nakon ove izjave nisam znao što misliti. Treći sugovornik na pitanja o pogledu unazad lakonski dogovara da ga je Goli otok naučio da politika nije za njega i da je bavljenje njome bila greška. U danom kontekstu to mi se činilo kao mudra misao.

Na Vidovdan 28. lipnja 2018. navršilo se 70 godina od izlaska Rezolucije Informbiroa. Nije to jedina važna obljetnica, a presudna za ove prostore, koja pada na isti dan. Tog dana prolazi 629 godina od Bitke na Kosovu polju; 104 godine od Principova atentata na Franju Ferdinanda kojim je započet Prvi svjetski rat i 99 godina od potpisa Versailleskog mira

kojim je završen; 97 godina od donošenja Vidovdanskog ustava, 29 godina od Miloševićeva govora na Kosovu polju i 17 godina od njegova izručenja Haškom tribunalu. U 2019. godini navršava se 70 godina od osnivanja logora na Golom otoku. Prvi su kažnjenici iskrncani 7. srpnja 1949. godine. Nije lako biti povjesničar dvadesetog stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije. On je stoljećima prostor prožimanja i preklapanja ideologija, kultura, vjera, utjecaja i tendencija, što je u svom dugom trajanju stvorilo višak povijesti koji i dan-danas, možda čak i više nego ranijih desetljeća i stoljeća, opterećuje i izaziva današnja društva, koja se svako na svoj način s njime pokušavaju nositi. Nije slučajno da povijest dvadesetog stoljeća izaziva najviše interesa i u društvu i u historiografiji, jer su utjecaj i važnost krupnih procesa i događaja koji su obilježili ovo razdoblje bez presedana u povijesti. Oni se ne razmatraju samo u opisima epskih bitaka, brojevima mrtvih iz ovih ili onih ratova, obiteljskim historijama i stvarnim ili navodnim junaštvima već i u posljedicama koje lebde iznad današnjih društava u Europi i svijetu, snažno utječući na trenutačnu zbilju.

Na prostoru bivše Jugoslavije te su silnice višestruko jače. Ostavština i posljedice velikih političkih projekata i ideologija, koji su svaki u svom razdoblju otvorili više pitanja nego što su ih mogli zatvoriti, dobile su svoj epilog u ratovima početkom devedesetih te u svojoj konačnici djelomično nametnule i historiografski diskurs. Razdoblje Titove Jugoslavije obilježilo je ograničeno i tendenciozno tumačenje prošlosti vezane uz djelovanje Partije i bivše države, da bi se nakon pada komunističkih sustava u Europi te krize i raspada jugoslavenske zajednice razne tabuizirane teme počele otvarati na izrazito manipulativan način, stvarajući ideološku podlogu za ono što je slijedilo. Osim očitoga, to upućuje i na manjkavost politike povijesti promovirane u Jugoslaviji kao i na supstancijalne mane komunističkih režima. Kako je u historiografijama zemalja bivše Jugoslavije nakon 1990. prevladala orijentacija na usko nacionalne teme, usput komadajući i zajedničku povijest na nelogične cjeline ograničene državnim granicama, a ne procesima, brojne teme iz razdoblja jugoslavenskoga komunizma unaprijed su dekontekstualizirane i unaprijed određene pod tipiziranim obrascima,

pa su tako i obrađivane. Zato se povjesničar koji dolazi s ovog prostora suočava s izazovom predočavanja prošlog vremena sa svim njegovim problemima i zahtjevima, kao i nužnosti suočavanja sa svojim osobnim motivacijama i zabludama prije bilo kakve povijesne analize.

Sukob Tito – Staljin 1948., uz Narodnooslobodilačku borbu (NOB), afirmiran je kao legitimacijski temelj Titove Jugoslavije. Raskid sa Staljinom, premda je došao kao rezultat okolnosti, a ne neke promišljene politike, kako je naknadno tumačeno, iznjedrio je specifičnu jugoslavensku inačicu socijalizma koja se utjelovila u obliku *socijalističkog samoupravljanja* kao posebnog oblika društveno-političko-ekonomskog uređenja te politiku *nesvrstanosti*, diplomatsku orijentaciju izvanblokovskog pozicioniranja i okupljanja zemalja koje nisu pod direktnim utjecajem Sovjetskog Saveza ili Sjedinjenih Američkih Država. Raskid sa SSSR-om (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika) pratilo je diplomatsko približavanje Zapadu, pa je Jugoslavija višestruko profitirala od izlaska iz Lagera; ne samo da je kreditiranje pokrenulo jugoslavensku ekonomiju i standard do danas nezamislivih razmjera već je i uzdiglo Titov kult do globalnih razina. Veliki međunarodni ugled koji je Jugoslavija ostvarila na krilima 1948. godine prometnuo ju je u predmet svjetskog interesa, što se preslikalo i na polje historiografije, te su se u centar istraživanja pozicionirali uzroci sukoba Tito – Staljin. Ipak, sve do osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je Jugoslavija nakon Titove smrti ušla u posljednje desetljeće svog postojanja, nije bilo riječi, uvjetno govoreći, o naličju pobjede 1948. godine. Tema ibeovaca, kako su nazivani pristaše Rezolucije Informbiroa, Staljinova teksta koji je Jugoslaviju ekskomunicirao iz komunističkog svijeta, godinama je zaobilažena, što je posljedica ne samo umanjivanja važnosti koju je ibeovska opozicija imala u vrijeme sukoba, a ona nije bila mala, već i difamatorskog i ponižavajućeg tretmana na Golom otoku i nakon njega. U svakom staljinizmu, pa i onom jugoslavenskom od 1945. do 1948., odnos prema političkim gubitnicima internih partijskih debata ili frakcija karakterizira krajnja surovost, koja ako ne dobije epilog u fizičkoj likvidaciji, završi u bespoštednome marginaliziranju ili nekom drugom obliku modernog ostrakizma.

Logor na Golom otoku, na kojem je bilo zatočeno oko 13.000 osoba u trajanju sukoba Tito – Staljin od 1949. do 1956., bio je jugoslavenska javna tajna, mjesto za čije su postojanje mnogi znali, dok se istina o događajima na njemu prenosila između bivših logoraša i osoba kojima su oni vjerovali, jer je jugoslavenska tajna policija uvjetovala slobodu i izlazak, pa i ostanak na slobodi, zavjetom šutnje o danima na Otoku. Iskustva dvadesetog stoljeća sugeriraju nam da neovisno o snazi i stabilnosti političkog sustava njegovo rukovodstvo ima potrebu djelomično ili potpuno sakriti informacije o osjetljivim pitanjima poput logora. Logor na Golom otoku, poput magle, vidljiv, a ne opipljiv, više od tri desetljeća lebdio je nad jugoslavenskom zbiljom, sve dok osamdesetih godina knjižare nisu preplavili deseci romana koji su uvjerljivo, bez obzira na književnu formu i stilska sredstva, događaje u logoru razotkrili javnosti. Ulogu (službene) historiografije, ograničene partijskom cenzurom, preuzela je književnost. Romani Dragoslava Mihailovića, Antonija Isakovića, Branka Hofmana, Slobodana Selenića, Vitomila Zupana, Dragana Kalajdžića i drugih jugoslavenskih autora afirmirali su, kako je to književnik Predrag Matvejević formulirao, “književnost Golog otoka”, a filmovi poput *Balkanskog špijuna* Duška Kovačevića ili *Oca na službenom putu* Emira Kusturice temu represije nad ibeovcima prenijeli su i na veliko platno. Osobna iskustva i povijesti često su igrali važnu ulogu u ovim ostvarenjima, jer je na primjer Dragoslav Mihailović (*Kad su cvetale tikve*) sam bio logoraš, kao i otac scenarista *Oca na službenom putu* Abdulaha Sidrana.

Goli otok tako je postao top-tema. U političkoj, ekonomskoj i društvenoj krizi Jugoslavije, njeni temelji uzdrmani su opisima nasilja nad partizanskim veteranima, isto kao što su romani poput *Noža Vuka Draškovića* ili drama *Golubnjača* Jovana Radulovića davali neku svoju viziju građanskog rata otprije četrdeset godina, usput temeljito potkopavajući nacionalno-integrativnu dimenziju NOB-a. Službena historiografija, prisiljena na reakciju, davala je šturu i okvirne kritike logora na Golom otoku, čije je tumačenje već bilo prešlo na polje političke instrumentalizacije. Raspad Jugoslavije, interesantno, nije potakao znanstvenu zajednicu država sljednica na temeljitija istraživanja logora na Golom

otoku, pa su, uz neke iznimke, i stručnim i javnim diskursom nastavile prevladavati percepcije dane u romanima ili pisanim svjedočanstvima bivših logoraša. Razloge treba tražiti na raznim mjestima. Čini se da je bio prevladao stav da je o logoru “sve rečeno”, a znanstvenike je svakako odbijao i nedostatak izvornog arhivskog materijala, prvenstveno Udbine dokumentacije, koja je dugo, a djelomično je još uvijek, iz raznih razloga bila nedostupna povjesničarima, ali i široj javnosti. Osim toga, generalno razmatrajući, nove historiografije zemalja bivše Jugoslavije, oslobođene partijske stege, oboljele su od svojevrsnih *dječjih bolesti* – izbjegavanja ili nemogućnosti pristupanja kontroverznim temama na sveobuhvatan, analitičan i neobojen način. To upućuje na aksiomatski zaključak da se snaga društva očituje načinom na koji se ono nosi s kontroverznim događajima iz prošlosti, ali i uz pretpostavku i nadu da onog trenutka kada se ohlade glave, počinje trezveno promišljanje.

Moj interes za Goli otok javio se sasvim slučajno. Kao student povijesti, usmjeren prema proučavanju tema iz suvremene povijesti, 2009. pročitao sam knjigu profesora Ive Banca *Sa Staljinom protiv Tita*, koja me zainteresirala za 1948. godinu i fenomen ibeovaca. Objavljena 1988. u američkom, pa nakon toga 1990. u jugoslavenskom izdanju, ova studija raskola Tito – Staljin i dan-danas, nakon više od dvadeset pet godina, predstavlja najbolju analizu uzroka rascjepa, njegovih posljedica, dosega i motivacije ibeovske opozicije, kao i tipologije frakcijskih borbi unutar KPJ od osnutka pa nadalje. Okolnosti su mi išle na ruku kada se profesor Banac preselio sa sveučilišta Yale na Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje smo započeli suradnju i rad na ovoj temi.

Prvi korak bilo je istraživanje u arhivima, u kojima sam, iako proučavajući podršku Rezoluciji u raznim krajevima Jugoslavije, malo-pomalo, usputno, nalazio dokumentarne fragmente logora na Golom otoku, koji su moj čitavi rad usmjerili na tu temu. Dotadašnje spoznaje o logoru uglavnom su završavale na ograničenim horizontima pisanih svjedočanstva i ponekim službenim podacima. Imajući sreću, dobio sam pristup Udbinim personalnim dosjeima ibeovaca golootočana u kojima su se krili odgovori na pitanja tko su zapravo bili ibeovci, koje

su im bile motivacije za podršku Staljinu i, ono najvažnije, što su radili i što su bili prisiljeni raditi na Golom otoku. Naravno, nadam se da će otvaranje drugih arhiva ili arhivskih fondova omogućiti nove spoznaje i otkrivanje novih činjenica o logoru. U kombinaciji s raznim drugim podacima o Golom otoku nađenim u arhivima u Zagrebu i Beogradu, nikada ne podcjenjujući zahtjevnost ovakve historiografske i intelektualne teme, dobio sam temelje za pokušaj sveobuhvatne analize logora, kojima sam dodao usmena svjedočanstva preživjelih logoraša, koja sam sakupljao u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Pronalaženje i privođenje bivših logoraša na razgovor pokazali su se kao ponekad mučan, a ponekad zabavan posao, ujedno ukazujući (i mene pripremajući) na dalekosežnost posljedica koje je logor ostavio, više od šezdeset godina od zatvaranja. Trebalo je pokušati izbjeći zamke koje nosi usmena povijest, a bez koje ne bi moglo biti ove knjige: poopćivanje, pojednostavljivanje, zaborav, selektivnost u iskazima, poistovjećivanje s drugima, pretjerivanje u tragici, ili njeno minoriziranje, te sakrivanje samog sebe. Preučivala su se najčešće ista mjesta, što je upućivalo na spoznaju da je i šutnja iskoristiv odgovor. Iako su tiskane tisuće stranica svjedočanstava o Golom otoku, ipak sam imao želju iz prve ruke, pa makar i nakon toliko godina, čuti iskustva logoraša i sam pokušati ocijeniti što se zapravo sedam godina događalo na tom malom otoku na sjevernom Jadranu. Uloga suca, koja povjesničaru valjda pripada po definiciji, donosila je stanovitu dozu opterećenja jer je pretpostavljala trezveno pisanje o mjestu o kojemu su mnoge predodžbe istinite, brojne pretjerane, neke lažne, a cjelina na koncu stravična. Pisanje o događaju još uvijek uronjenom u sadašnjost dodatno je otežao emotivan odnos prema intervjuiranim golotočanima, ne nužno kao žrtvama ili proponentima jedne ideologije, već kao kazivačima jednog vremena koje polako izmiče. Našao sam se u poziciji ne isključivo povjesničara koji će tobože zaključiti priču o Golom otoku, već i nekoga tko je pratio posljednje glasove ovog logora na odlasku, ujedno se zatekavši u trenutku i položaju koji dolazi samo jednom u vremenu: prelasku sadašnjosti u povijest. U času kada izlazi ova knjiga, više od pola

intervjuiranih logoraša je umrlo, nažalost ne vidjevši važno poglavlje svoga života materijalizirano na stranicama koje slijede.

Ipak, njihova svjedočanstva i arhivski materijali omogućili su mi analizu teme Golog otoka na cjelovit način, upotpunjujući se međusobno, jer bi birokratski rječnik Udbinih dosjea i dokumenata, pun eufemizama, istraživaču značio jako malo bez potpore u svjedočanstvima, isto kao što bi iskazi logoraša bez korektiva u podacima vodili u možda korektnu, ali historiografski nepreciznu analizu. Primjerice u dokumentima se spominje termin *bojkot*, koji se u kontekstu udbaškog teksta, i komunističkog jezika, može tumačiti kao neka vrsta čak i benigne kazne, ali on sam po sebi nije značio ništa, sve dok se iz iskaza logoraša nije otkrilo da je riječ o vjerojatno najtežem razdoblju pojedinca na Golom otoku. Isto kao što fraza *diferencijacija po političkim kriterijima* zapravo podrazumijeva teško nasilje kao njezinu temeljnu metodu. Podaci o broju umrlih i zatočenih ili zapisnici isljeđivanja na sličan način dovode u red svjedočanstva logoraša, koja ako im se ne pristupi oprezno, mogu za istraživača postati živo blato jer su u svojoj naravi subjektivna i pretjerana.

Kako je o Golom otoku jako puno napisano, a zapravo malo rečeno (uz neke iznimke), pristupio sam pisanju studije o ovom logoru s uvjerenjem da se Goli otok mora sagledati ili u cjelini i svom kontekstu, ili nikako, ne zaključujući više nego što nam to činjenice dozvoljavaju. Nastojao sam dati sveobuhvatnu povijest Golog otoka kako bih objasnio njegovu logiku, ciljeve, smisao i posljedice. Od naravi samog jugoslavenskog sistema u njegovoj staljinističkoj fazi, do motiva za podršku Rezoluciji Informbiroa, definicije tko su uopće ibeovci, kako su bili isljeđivani i kažnjavani, kako je nastao logor na Golom otoku i cijeli logorski sistem, pa do niza tehničkih podataka o samom logoru uključujući modele internog funkcioniranja, rada, transporta, bolesti, umiranja itd. Najveći naglasak stavljen je na tumačenje glavne funkcije logora, *procesa političkog preodgoja*. Varljiv i eufemističan naziv, koji ne potječe iz vremena Golog otoka, opisuje svu surovost i nasilje provedene u logoru u cilju uvjeravanja zatočenih ibeovaca u pogrešnost njihova političkog izbora. Pokušao sam pružiti izvore i utjecaje kom-

pleksnog i inovativnog sistema stvorenog na Golom otoku, rijetkog u povijesti logora u dvadesetom stoljeću, ali i razloge i ishodišta primjene nasilja, koje je variralo u sedmogodišnjem trajanju logora, uvjetovanog i vanjskopolitičkim odnosima sa SSSR-om (i prijetnjom vojnog upada) i zapadnim zemljama.

Poglavlje o Petrovoj rupi, najsurovijem dijelu logora na Golom otoku, predstavlja i nastavak analize o frakcijskim borbama u KPJ, jer je većina tamo zatvorenih logoraša bila dio partijskih debata koje sežu mnogo ranije od 1948. godine, možda čak i do osnutka Komunističke partije Jugoslavije. Poglavlje o životu logoraša nakon izlaska na slobodu, ako se to tako može nazvati, pokušava upozoriti na punu težinu tretmana ibeovaca nakon izlaska iz logora. Nadalje, premda je na Golom otoku jednu godinu postojao i logor za žene, kao i čitav niz drugih mjesta gdje su bile internirane, odlučio sam njihova svjedočanstva inkorporirati u postojeću koncepciju teksta, a ne ih iznijeti kao samostalnu cjelinu, posebice zato što je s tehničkog aspekta njihovo robijanje slično onome muškaraca. Isti ciljevi, iste metode.

Na koncu, kombinirao sam pristup “odozgo” i “odozdo”, pa se između velikih rezolucija, odluka Politburoa i sastanaka centralnih komiteta provlači priča o sudbini pojedinca, koji je na koncu i bio zatočen u logoru. Kako svaka ideologija onog trenutka kada počne krojiti ljudske sudbine prestaje biti samo politički tekst ili skup ideja, tako se i ova knjiga može sagledati u tome kako je komunistička ideologija začarala ili zavela pojedinca, dala mu vjeru i snagu, zbunila ga ili osnažila i poigrala se njegovom sudbinom.

Nadam se da će knjiga biti doprinos povijesti Titove Jugoslavije kao i jugoslavenskog, ali i staljinizma općenito, a samim time i povijesti aparata jugoslavenske tajne policije Udbe, koja je rukovodila logorom, a sve do raspada države imala izuzetnu važnost za njeno postojanje.

Sve u svemu, ovo je knjiga o varljivoj 1948. godini i vremenu punom povijesnih i političkih ironija; o kraju jedne ideološke bajke koja je trajala samo tri godine, a završila je grubim otrežnjenjem, za njih 13.000 sigurno; te lekcija o tome što je uistinu staljinistička revolucionarna ideologija i praksa. Ovo je i knjiga o staroj istini da se teško lišavati

staroga dok se prihvaća novo; o tome što se događa kada se događaji odvijaju brže nego što ih ljudi mogu razumjeti i o tome da svaki radikalizam, a posebno onaj politički, ima poguban povratni efekt. Naravno, ovo je samo jedan od mogućih pogleda na ovu temu, s obzirom na gorko-slatku činjenicu da povijesne debate imaju svoj početak, ali vrlo rijetko svoj kraj.